

УДК 130.2 : 347.211

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.1.18>**Стовпець Олександр Васильович**

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8001-4223

Стовпець Василь Григорович

кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри публічно-правових дисциплін,
директор Центру освітніх послуг
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3761-6330

Сінковська Тетяна Вікторівна

старший викладач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін,
директорка Центру позанавчальної діяльності
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, Одеса, Україна

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЯХ

Дане дослідження спрямоване на аналіз комплексу соціокультурних, філософсько-правових, морально-етичних та інших передумов, синтез яких веде до наукового обґрунтування ідеї лібералізації інтелектуально-правових відносин у сучасному відкритому суспільстві, яке прагне до соціально-економічної інтеграції у європейський простір. **Актуальність** статті посилюється тим, що проблематика інтелектуальної власності набуває особливого звучання для України, враховуючи, що зусилля нашої країни спрямовані на повноцінну євроінтеграцію, на жаль, в умовах екзистенційних викликів та масштабної військово-політичної агресії ззовні. **Теоретико-методологічний базис.** Для даного дослідження основоположними стали інституційний і системний підходи, діалектичний і порівняльно-правовий методи, а також загальнонаукові логічні прийоми. **Наукова новизна.** В даній статті робиться спроба здійснити комплексний теоретичний аналіз інтелектуальної власності не тільки як складного правового феномену, але і як гетерогенного соціокультурного явища, котре пов'язане із сутнісними основами людської природи, з її раціонально-творчими початками. Проведене дослідження обґрунтовує необхідність більш широко дивитись на проблематику інтелектуальної власності, не ігноруючи юридичні імперативи, однак наповнюючи інтелектуально-правові норми гуманістичним змістом, з урахуванням нових соціально-економічних, культурних і технологічних реалій. Висвітлюються діалектичні протиріччя у розвитку правових відносин навколо продуктів творчості, інноваційної діяльності. Інститут інтелектуальної власності репрезентується й аналізується в культурно-антропологічному ракурсі. Аналіз трансформацій даного соціального інституту може сприяти децю глибшому розумінню проблеми людини, кращому осмисленню суперечностей у розвитку різних суспільств, різних типів мислення та соціально-економічних моделей. **Результати.** На сьогодні відносини у сфері інтелектуальної власності навряд чи можливо вважати збалансованими. Очевидною постає необхідність вийти за вузькі рамки юриспруденції та подивитись на проблему інтелектуальної власності ширше, з позицій соціальної філософії, психології, культурології, філософської антропології. Розширення дослідницького спектру щодо феномену інтелектуальної власності, застосу-

вання соціально-гуманітарних когнітивних інструментів (на додаток до юридичних) дозволяє із достатнім ступенем переконливості говорити про необхідність лібералізації існуючих правових норм й світових стандартів у сфері охорони виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності. Насамперед, йдеться про скорочення термінів чинності виключних прав, про повсюдне впровадження т.зв. свободних ліцензій, відкритого контенту й інших атрибутів концепції «загальносуспільного надбання», поза реалізацією якої технологічний розвиток ускладнюється.

Ключові слова: інтелектуальна власність, технологічний розвиток, інноваційний обмін; суспільне надбання, свобода інформації, інституційна лібералізація.

Вступ. Інтелектуально-місткі продукти, суспільні відносини навколо них, рівень правового забезпечення, й технологічний розвиток – речі взаємопов'язані в сучасному світі. Бурхливий розвиток штучного інтелекту, нейромереж, біотехнологій та інших подібних інновацій вимагає чіткого усвідомлення, які інтереси існують у творчій та бізнес-спільнотах, і як ці інтереси можуть бути збалансовані найбільш ефективно. Війна в Україні лише підсилює усвідомлення того, наскільки важливим є розвиток власного технологічного сектору, наскільки наявність вітчизняних воєнно-технічних та супутніх розробок впливає на реальну незалежність країни від будь-яких зовнішніх партнерів (які не завжди здатні оперативно реагувати на оборонні потреби України). А там, де технології, де виробляються інноваційні продукти – неодмінно виникають питання про інтелектуальну власність (ІВ). І навпаки, ефективна система регулювання правовідносин у сфері ІВ спонукає інноваторів бути більш продуктивними, і зрештою це впливає на реальну здатність країни захистити власні національні інтереси, суверенітет, територіальну цілісність, громадян, їхнє життя, майно, їх добробут. Та й у мирні часи всі ці питання також постають, хоч і в менш гострій формі.

Благополучне, комфортне життя людей зі століття в століття тісно пов'язане із соціально-економічним процвітанням держави, громадянами або підданими якої вони є. Для досягнення тих різноманітних чинників, якими зумовлене соціально-економічне благополуччя суспільств, можуть бути використані різні когнітивні інструменти. Серед них – всесвітня історія, політекономія, соціальна філософія, юриспруденція, політологія, філософія історії, філософська антропологія. Кожна з названих наук має свої переваги, зумовлені тим чи тим методологічним підходом до дослідження природи людини й законів розвитку суспільства, однак і свої недоліки. Але хоч би який із пізнавальних інструментів, включно з названими, не використовувався, так чи інакше в дослідницькому фокусі більшості гуманітарних наук неминуче фігурують такі категорії, як «прогрес», «інновації», «інформація», «власність», «право», «громадянське суспільство», «особистість», «держава», «соціально-економічна система», «соціокультурна реальність» та інші.

У самій природі людини, в її сутності закладено прагнення до прогресу, до творчого перетворення свого соціального простору. Іманентною властивістю «людини розумної» є здатність до творчості, до інтелектуальної активності. Ті суспільства, в яких концентрація творчої, інтелектуальної діяльності є найвищою, як правило, і посідають домінантне положення у світі, демонструючи технологічне, культурне, соціально-економічне, військово-політичне лідерство. На наше переконання, одним із ключових соціальних інститутів у сучасному (постіндустріальному, жорстко конкурентному, глобалізованому) світі є інститут інтелектуальної власності. Водночас, це один із найбільш суперечливих соціальних інститутів сучасності. У багатьох відношеннях він є стимулювальним механізмом для інноваторів, авторів, але й нерідко – стримувальним фактором розвитку, через свою недостатню гнучкість й консервативність.

Певною мірою ця стаття є продовженням багатолітньої рефлексії щодо природи інтелектуальної власності [1; 2; 3; 4], її реального статусу та нинішньої ролі в житті відкритого інформаційно-залежного суспільства. *Актуальність* посилюється ще й тим, що досліджуване питання набуває особливого звучання для сучасної України. Адже взятий нашою країною курс на повноцінну євроінтеграцію передбачає необхідність якнайшвидшої рецепції та реальної імплементації європейських стандартів у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності.

Тому частину уваги в даній статті приділено оглядові тих реальних кроків, які наближують інтеграцію України у юридичний і ринковий простір країн ЄС в частині інтелектуально-правових відносин.

Проте дослідження поточних проблем у сфері відносин інтелектуальної власності лише з погляду юриспруденції видається нам недостатнім. З огляду на те, що, з одного боку, творчість (як особливий різновид буття) притаманний людині, а з іншого – що «людина політична» (та, що живе в умовах держави) схильна до юридизації свого буття, спонукає нас розширити дослідження інтелектуально-правової проблематики з позицій філософсько-правової антропології та соціальної філософії.

Мета дослідження. Основна мета цієї статті зводиться до аналізу двох полярних точок зору щодо нинішньої ролі інтелектуальної власності в процесі суспільної еволюції: чи є вона (у тому вигляді, в якому існує сьогодні) *каталізатором розвитку*, або ж, навпаки, *фактором стагнації*, що консервує інновації? Розв'язання цієї дилеми дало б змогу зрозуміти, які практичні кроки (у т.ч. і на організаційно-правовому рівні) слід зробити, щоб досліджуваній соціальній інституції знову став джерелом загального благополуччя, яким його і було задумано від самого початку.

Методи дослідження. Для даного дослідження основоположними стали інституційний і системний підходи, діалектичний і порівняльно-правовий методи, а також загальнонаукові логічні прийоми.

Ступінь наукової розробленості досліджуваної проблематики. Серед актуальних досліджень, результати яких ми беремо до уваги в даній статті, варто згадати цілий ряд наукових публікацій останніх років. Серед них: стаття, яка акцентує увагу на ситуації глибокої кризи легітимності в системах інтелектуальної власності, оскільки діють викривлені механізми, які можуть серйозно перешкоджати очікуваній суспільній віддачі від монополії на об'єкти інтелектуальної власності [5]; дослідження, в якому розглядаються дві важливі сфери: технологічне розмаїття та практики захисту інтелектуальної власності, у взаємозв'язку між інноваційністю продукції та підприємницькою орієнтацією [6]; стаття, що досліджує зв'язок між патентним менеджментом і показниками фінансової та патентної діяльності компанії, при цьому емпіричний аналіз ґрунтується на вибірці зі 158 технологічних компаній зі США та Німеччини, що працюють у різних галузях [7]; публікація, яка аналізує зусилля Китаю у реформуванні своєї системи охорони прав інтелектуальної власності починаючи з 2015 року, із метою кращого захисту та стимулювання інновацій, і результати цих зусиль [8]; дослідження, що намагається знайти відповіді на два питання: як сучасне право інтелектуальної власності впливає на якість інновацій в умовах «четвертої промислової революції», і як розвивається протистояння таких підходів, як утилітаризм і альтруїзм – у площині «копірайту» [9]. Зазначені нещодавні публікації, у поєднанні з нашими власними дослідженнями зазначеної проблематики, складають теоретичне підґрунтя для вивчення питань, які ми ставимо у даній статті.

Результати дослідження. Ефективна охорона та захист прав інтелектуальної власності в Україні є одним із ключових зобов'язань, які наша країна узяла на себе ще у 2014 році в рамках Угоди про асоціацію з Євросоюзом. У 2016 році було прийнято Концепцію реформування чинного законодавства України у сфері інтелектуальної власності та дорожню карту з її реалізації, а також подано до парламенту низку законопроектів. Загалом наше законодавство у цій сфері відповідає міжнародним стандартам та вимогам ЄС, тому основна увага має бути зосереджена на механізмах його ефективної імплементації. Глава 9 розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію [10] передбачає спрощення процедури створення та комерційного використання інноваційних продуктів і результатів творчої діяльності на території України та партнерів з ЄС, а також досягнення належного та ефективного рівня охорони й захисту прав інтелектуальної власності. Зі свого боку, Міністерство економічного розвитку й торгівлі України організовує та контролює виконання зазначених правил та функцій.

У рамках інституційного забезпечення системи правової охорони інтелектуальної власності у травні 2018 року було створено державну організацію «Національний офіс інтелектуальної

власності». Серед його основних завдань: реєстрація прав інтелектуальної власності в Україні, ведення державних реєстрів у сфері інтелектуальної власності, забезпечення діяльності колегіальних органів (Апеляційної палати, Наглядової ради), атестація патентних повірених (у тому числі їх навчання та ведення Реєстру патентних повірених), надання послуг та консультацій у сфері інтелектуальної власності, підтримка міжнародного співробітництва, інформаційна та видавнича діяльність.

У липні 2018 року набув чинності Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» [11], який забезпечує право на справедливу винагороду та прозору діяльність організацій колективного управління відповідно до міжнародних стандартів (Директива 2014/26/EU Європейського Парламенту та Ради ЄС про колективне управління авторським правом і суміжними правами та мульти-територіальне ліцензування прав). У жовтні 2018 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері інтелектуальної власності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством економічного розвитку і торгівлі України» [12]. Постанова ця створює передумови для реалізації на практиці положень чинного українського законодавства щодо використання творів, аудіовізуальної продукції, комп'ютерних програм, баз даних, тощо.

Один з ключових інституційних механізмів в українській національній системі регулювання й захисту інтелектуальної власності – Вищий суд з питань інтелектуальної власності (або «ІР-суд») – було формально утворено ще в 2017 році, в рамках судової реформи. Однак відповідний запис до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та громадських формувань було внесено лише 13 лютого 2020 року (таким чином, було здійснено державну реєстрацію новоутвореної юридичної особи). Втім, початку повноцінного функціонування даної інституції поки що не відбулося. І перспективи запуску роботи «ІР-суду», як вищого спеціалізованого суду з питань охорони та захисту інтелектуальної власності, залишаються невизначеними, особливо тепер, на тлі двох років повномасштабної російської збройної агресії проти України. Проте це не означає, що всі інші напрямки євроінтеграційної роботи в сфері досліджуваних відносин зупинилися, вони проводяться, хоча і з меншою інтенсивністю порівняно із довоєнними часами.

В цілому ж, у плані інтегрованості національного законодавства України про інтелектуальну власність у світову ІР-систему, можна сказати, що Україна має досить розвинене законодавство про інтелектуальну власність. Свідчення важливості цього виду власності можна знайти в ст. 41 Конституції України. Але головними джерелами права інтелектуальної власності в Україні є, звісно ж, Цивільний кодекс України (Книга IV), і близько десяти спеціальних законів (про авторське право і суміжні права, про охорону прав на винаходи та корисні моделі, про знаки для товарів і послуг, про компонування інтегральних мікросхем, промислові зразки, географічні зазначення походження товарів, і низка інших). Україна є учасницею 22 ключових конвенцій у сфері інтелектуальної власності, серед яких Всесвітня конвенція про авторське право (1952), Паризька конвенція про охорону промислової власності (1883), Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (1886), Римська конвенція про охорону інтересів виконавців (1961) тощо. Усе вищезгадане свідчить про те, що Україна поділяє загальноприйняті в цивілізованому світі стандарти у сфері інтелектуальної власності, і робить (зокрема й на адміністративному рівні) певні кроки в напрямку покращення охорони та захисту цього виду власності.

А тим часом у соціокультурному, торговельно-економічному і технологічному просторах «західної цивілізації», передусім у Європі, складається доволі цікава ситуація: в авангардних суспільних колах відбувається переосмислення сучасної ролі інститутів інтелектуальної власності – авторського права, патентного права, тощо – у розвитку людства. І якщо раніше, наприклад, такий правовий інструмент, як «копірайт», беззастережно вважався абсолютним благом, то сьогодні тональності дещо змінюються. Ставиться питання: а чи такий він

корисний для відкритого інформаційно-залежного суспільства? а чи не є він стримувальним фактором для розвитку творчого, освітнього, наукового потенціалу? Невипадково, що на практиці дистриб'ютори інтелектуально-місткої продукції вже давно перейшли на систему підписок, на стрімінгові сервіси, доступні здебільшого на передплатній основі: Spotify, Netflix, YouTube Music, Apple Music, тощо.

Одразу ж обмовимося: будь-які радикальні гасла, на кшталт тих, що проголошуються «Піратською партією Швеції» чи іншими подібними організаціями, – скасувати «копірайт», ліквідувати його на юридичному рівні, – є нічим іншим, аніж популізмом, маргінальними ідеями, що не дають реального рецепту, як збалансувати інтереси авторів, інших правовласників і користувачів. Адже "копірайт" вже протягом століть забезпечує певну технологію дистрибуції творчої продукції, опосередковану правом. І якщо скасовувати наявну технологію, тоді їй на зміну має бути запропонована нова, досконаліша з погляду ефективності та справедливості.

Сьогодні немає іншої, настільки ж ефективною правовою технологією дистрибуції продуктів творчості, якою, принаймні де-юре, є "копірайт". Водночас, де-факто ефективність дії "копірайту" можна позначити доволі очевидною формулою: якщо правовласник не здатний захистити те, що йому (як він вважає) належить – значить, воно йому не належить. У відносинах інтелектуальної власності одним із суперечливих моментів виступає проблема *гармонізації приватних і суспільних інтересів*. Проблема ця не нова, і її найочевидніші симптоми з наростаючою інтенсивністю проявляються в західній культурі відтоді, як філософсько-правова концепція лібералізму стала світоглядною основою "західної цивілізації" і локомотивом її модернізації. Сталося це в епоху Просвітництва, коли європейська культура вступила в новий еволюційний етап на комбінаторних засадах раціоналізму, індивідуалізму, матеріалізму, секулярної ідеології.

Якщо узагальнити думки різних дослідників щодо періодизації згаданої епохи, то її часовими рамками можна назвати кінець XVII і майже усе XVIII століття. Можливо, зовсім не випадковим є такий факт, що саме у 1709 році було ухвалено один із найвідоміших законів про «копірайт» – Статут королеви Анни [13]. Можна, із певною мірою впевненості, говорити, що процес юридизації відносин інтелектуальної власності було запущено саме в епоху Просвітництва, і передумови до глобалізації цього інституту – теж родом із цієї епохи. А суб'єктивне право інтелектуальної власності в цьому контексті невіддільне від його первинного носія – творчої особистості.

Проблема особистості та її самовизначення перебуває у фокусі уваги різних досліджень [14; 15]. У деяких із них, ідея самовизначеної особистості, починаючи з просвітницької філософії, корелює вже не просто з визнанням природних прав людини, а із пошуками шляхів її включення в систему чинного права на умовах гармонізації приватних і суспільних інтересів. Саме у філософії Просвітництва було зроблено дуже важливі кроки щодо раціоналізації людської природи: розмежування свободи і свавілля; усвідомлення того, що необхідною умовою істинно вільного самовизначення особистості є вміння узгоджувати індивідуальні інтереси із суспільними.

І в цьому контексті доцільним видається згадати концепцію «загального надбання» з досліджень Л. Лессіґа, професора права Стенфордського університету. Він приділив значну увагу вивченню історії авторського права. У своїй праці «Вільна культура: як медіаконцерни використовують технології та закони для того, щоб душити культуру і контролювати творчість» [16] Л. Лессіґ неодноразово говорить, що часом право інтелектуальної власності призводить до парадоксів. Так, одного разу у США компанія звукозапису намагалася стягнути авторські відрахування з бойскаутів за аматорське, некомерційне виконання ними пісень, виключні права на які належали даній звукозаписній компанії. Загалом подібна ситуація виглядає абсурдною, але з формально-юридичного погляду, в окремих випадках, така можливість у правовласника є. Не менш цікавим є приклад з історією розвитку радіо, коли власники АМ-імперії в США з особистих корисливих мотивів усіма способами перешкоджали впровадженню в радіоіндустрію досконалішої FM-технології [16, с. 36]. Цей та низка інших прикладів, наведених

Л. Лессігом, розкривають монополістичну природу "копірайту", активно підтримувану адміністративним ресурсом. Подібна практика в різних варіаціях спостерігається повсюдно. Але проблема не тільки в цьому.

Сьогодні фактично жоден автор в жодній з креативних індустрій не може бути впевненим, що на його твір не буде скарг зі звинуваченнями у плагіаті, оскільки щось подібне було створено кілька десятиліть тому. На додачу, слід згадати і про надзвичайно тривалі строки дії виключних комерційних прав на об'єкти «копірайту». Л. Лессіг підрахував, що за минулі десятиліття Конгрес США подовжував терміни дії авторських прав 11 разів. У 1998 році, коли це востаннє мало місце (закон СТЕА, Copyright Term Extension Act), виключні права на твір були закріплені за автором до кінця його життя, плюс ще 70 років після смерті автора. До речі, аналогічний строк дії майнових прав інтелектуальної власності на твір гарантується і статтею 446 Цивільного кодексу України.

На практиці це означає, що величезні масиви нової інформації раптово стають недоступними для суспільства (або, вірніше, доступними виключно на платній основі). У деяких випадках це може бути цілком виправдано (як, наприклад, у фармацевтичній індустрії, яка потребує величезних капітальних вкладень у дослідження, експерименти та виробництво, й відповідно потрібний достатній час на реалізацію заявленого патенту, який би гарантував окупність всіх таких інвестицій у фармацевтичні розробки); але в інших випадках, навпаки, подібне обмеження доступності не має достатнього обґрунтування. Не кажучи вже про те, що така тривала монополія на інформацію явно не сприяє становленню і розвитку інформаційного суспільства в країнах, що розвиваються. Чому ми ставимо під сумнів обґрунтованість такої тривалої монополії?

Будь-якому творчому процесу неодмінно передують певний інформаційний і культурний обмін. Так, майбутні художники (включно з найталановитішими) в абсолютній більшості випадків спершу здобувають освіту, вчаться на здобутках попередників, нерідко запозичують чужі прийоми і техніки живопису для власного творчого процесу. І, мабуть, у кожному творі можливо виявити як прямі, так і менш явні відсилання до інших творів, ремінісценції, аранжування, цитати... Так позначається контекст мистецтва, так відбувається творчий діалог, так еволюціонують естетичні погляди, народжуються нові ідейні й стилістичні напрямки, і саме так взаємодіють різноманітні складові матеріальної та духовної культури людства.

Від рівня інтенсивності подібного інфо-культурного діалогу, від масштабів залученості до нього представників того чи іншого суспільства часто залежить динаміка розвитку цілих країн і навіть частин світу. Тому тут ми виявляємо солідарність із тими, хто стверджує, що *практично не буває творчості без запозичень*. А останні використовуються або з метою створення контрасту (прийом протиставлення), або можуть отримувати інше тлумачення, виявляти нові грані, змінювати свій зміст за умови іншого творчого, інтелектуального підходу. І все ж, запозичення ці неминучі в тій чи іншій мірі.

Однак та сама частина юриспруденції, що позначається містким терміном "право інтелектуальної власності", доволі критично налаштована до будь-яких запозичень, особливо якщо нові, вдаліші або актуальніші аранжування колишніх ідей починають приносити матеріальну вигоду новим творцям. І якщо раптом усе це відбувається без участі *традиційних посередників*, то останні й демонструють найбільше занепокоєння з цього приводу, відразу ж прагнучи взяти на озброєння "копірайт". Адже це саме *вони* за стандартного розвитку подій виконують "посередницьку функцію" в комунікативному процесі між авторами різних поколінь та їхньою споживчою аудиторією. І посередництво це має комерційний характер.

Основна проблема якраз і полягає в тому, що ці посередники давно вже стали тією непопулярною ланкою, наявність якої спричиняє штучне багаторазове здороження інтелектуальної продукції, та змушує, з одного боку, сумлінних користувачів платити більше – за всюдишущі ліцензії, патенти, прокатні права, тощо. З іншого боку, це абсолютно не робить багатшими самих авторів. Оскільки основна частка авторських відрахувань осідає на рахунках тих чи інших традиційних посередників: лейблів звукозапису, видавців, дистриб'юторів, організацій

колективного управління авторськими правами, інших монополістів, які контролюють той чи інший ринок – чи то аудіовізуальний, чи то софтверний, чи фармацевтичний, чи ринок сучасної літератури, образотворчого мистецтва, ринки біотехнологій, нанотехнологій тощо. А в такому ракурсі існування глобальної системи диктатури «копірайту» [17] бачиться як фактор, що робить наш світ менш вільним і, якоюсь мірою, навіть послаблює дух творчості. Навіть у найбільш новітніх сферах, таких як розвиток штучного інтелекту та великих мовних моделей, ми бачимо тенденції до обмеження вільного доступу (доволі показовим в цьому сенсі є намагання І. Маска ініціювати позов [18] проти компанії «OpenAI», діяльність якої перестала відповідати як самій назві компанії, так і декларованим нею принципам відкритості її продуктів для широкого загалу на безоплатній основі).

А набагато раніше до вищеописаних подій, ймовірно, саме у світлі подібних роздумів Л. Лессіг став ідейним натхненником групи інтелектуалів, які створили неформальний рух під назвою "Copyleft". Спочатку такий термін використовували лише програмісти, які цим прагнули сказати, що частина написаного ними програмного коду може бути вільно, безоплатно використана всіма охочими (цей принцип здебільшого дії й сьогодні). Пізніше рух поширився і на інші об'єкти авторського права, ставши частиною більш масштабної концепції "Свободна культура". Він набув відгуку і втілювався у діяльності неприбуткових громадських організацій, зайнятих захистом принципу свободи інформації (як одного з ключових для постіндустріального суспільства). Найвпливовішою з таких організацій можна назвати Creative Commons (у перекладі з англ. "творчі громади"), що розробили та впровадили низку універсальних авторських ліцензій. І сьогодні такі відомі ресурси, як, наприклад, Вікіпедія, і багато інших надають інформацію необмеженому колу користувачів на умовах ліцензії Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 «із зазначенням авторства»).

На думку Л. Лессіга та його однодумців, автори, які мають права майнового характеру щодо своїх творів, здебільшого можуть не лише отримати компенсацію за свою працю, а й отримати гідний прибуток (тобто заробити на своєму творі) протягом приблизно 15 років. Однак головними захисниками ідеї максимального продовження термінів дії «копірайту» є аж ніяк не творці, не самі автори, а правонаступники авторів, головним чином, – компанії, які різними способами вступають у володіння спадщиною творця. Таким чином, прагнення максимально довго (понад необхідне і розумне) зберігати контроль над виключним правом використання твору є цілком зрозумілим з матеріального погляду, однак втрачає від цього незрівнянно більша кількість людей, порівняно з тими, хто отримує вигоду. Така вже природа настільки специфічної монополії, якою є право інтелектуальної власності. Тому прихильники концепції «копілефту» (як своєрідної антитези «копірайту») прямо заявляють, що за сучасних умов життя обмежувати вільний доступ до твору впродовж кількох десятиліть (і більше) після його створення – це рудимент, не обґрунтований нічим, окрім правової традиції. Вона, втім, має не тільки загальнообов'язковий, імперативний характер, а й потужне лобі в особі вигодонабувачів.

Зрештою між ідеалістами і прагматиками було досягнуто певного компромісу в цьому питанні, і Конституція США виявилася першим документом, у якому зазначалися причини, через які засновувався "копірайт" (маючи тут на увазі і авторське право, і патенти на винаходи). То було дуже просте і прямолінійне формулювання: сприяти розвитку науки і корисних ремесел. Інакше кажучи, монополію засновували не для того, щоб представники будь-якої професії, чи то автори, чи то видавці, збагатилися. Замість цього з усією ясністю стверджувалося: єдиним виправданням існування монополії було те, що вона стимулювала розвиток знань і технологій, багатий врожай від використання яких буде пожинати все людство.

Таким чином, «копірайт» – це компроміс між свободою доступу суспільства до плодів культури, та суспільним же інтересом у стимулюванні приватних осіб (авторів, інноваторів) для творення цих плодів. Безсумнівно, свою частину дивідендів мають отримати і самі автори, і (меншою мірою) ті, хто надає авторам різні види сприяння на їхньому творчому шляху. Але нинішня практика виходить з того, що автори задовольняються «залишками пирога», а лєвова частка доходів дістається посередникам усіх видів. Частина таких посередників справді

необхідна, але лише *менша* їх частина. Усунення зайвих посередницьких ланок – ось найкоротший шлях до встановлення реальної соціальної справедливості у сфері інтелектуально-правових відносин.

Дещо узагальнюючи викладене вище, можна зазначити, що проблематика авторського права, «копірайту», інтелектуальної власності загалом – є надзвичайно практичною, нагальною темою, котра щоденно нагадує про себе в найрізноманітніших відношеннях. Вони можуть бути віднесені до сфер культури (масової культури, високого мистецтва), технологій і науки, політики (і навіть геополітики, зокрема, євроінтеграції), економіки, юриспруденції, чи до інших – але щоразу обов'язково торкаються природи та сутності людини.

Тож *філософське* переосмислення відносин інтелектуальної власності в сучасних соціокультурних і технологічних реаліях безпосередньо стосується духовного й матеріального буття соціуму – нашого повсякденного буття, соціальної реальності, включно з якістю життя, сталим розвитком, свободою творчості й самореалізації особистості, та іншими антропологічними аспектами еволюції. Інститути інтелектуальної власності в цьому сенсі слід розглядати не тільки як частину правової системи, а й як потужний соціокультурний інструмент, за допомогою якого окремо взята людина здатна змінювати культурний простір, державу і соціум.

Висновки. Здійснений у рамках цієї статті системний аналіз соціально-економічних, ментальних, морально-етичних, юридичних аспектів функціонування інституту інтелектуальної власності, а також деяких статистичних даних, дає змогу констатувати, що на сьогодні відносини у сфері інтелектуальної власності важко назвати збалансованими. Очевидною стає необхідність вийти за вузькі рамки юриспруденції і подивитися на проблему інтелектуальної власності більш широко, з позицій соціальної філософії, психології, культурології, філософської антропології. Розширення дослідницького спектру щодо феномену інтелектуальної власності, застосування соціально-гуманітарних когнітивних інструментів (поряд із юридичними) дає змогу з достатнім ступенем переконливості говорити про необхідність лібералізації чинних міжнародно-правових норм і світових стандартів у сфері охорони виключних прав на об'єкти інтелектуальної власності. Насамперед мається на увазі необхідність скорочення термінів дії виняткових прав, повсюдна імплементація так званих вільних ліцензій, відкритого контенту та інших атрибутів концепції «загальносуспільного надбання», без реалізації якої неможливо побудувати «суспільство знань». Рух України до європейського соціально-економічного, політичного й адміністративного простору вимагає від українського суспільства і держави продовжувати системну роботу щодо гармонізації інтелектуально-правових відносин, та реформування законодавства, судової практики й інституційної системи, що опікується питаннями інтелектуальної власності всередині України.

У процесі аналізу феномена інтелектуальної власності необхідно брати до уваги особливості *природи виникнення* нових знань як матричної основи будь-якого об'єкту інтелектуальної власності. Ключовою особливістю в механізмі утворення нових знань ми вбачаємо властивість *спадкоємності*. Вона виражається в осмисленні попереднього культурного досвіду, і в рецепції окремих значущих і найбільш верифікованих ідей, над якими можуть надбудовуватися все більш нові. Деякі ідеї минулого спростовуються, заперечуються, відкидаються – це необхідна складова в діалектиці інтелектуальної, творчої діяльності. Розвиток культури, техніки і технологій, еволюція суспільства, вдосконалення людини були б просто неможливі без спадкоємності, а значить – і без запозичень.

Загальна доступність знань та інтенсивний обмін наукомісткою інформацією, своєчасне освоєння вже створених інноваційних технологій та їх впровадження в соціально-економічну сферу – сьогодні це імперативи як національного, так і загальногуманітарного прогресу. Ступенем їхньої реалізованості нині визначається динаміка розвитку ноосфери. Саме тому пошук балансу між, з одного боку, приватними комерційними інтересами інноваторів та, з другого, – загальносоціальними потребами (коли об'єкти інтелектуальної власності, повсюдно, зможуть частково або повністю ставати суспільним надбанням, у *розумні строки*, що в майбутньому мають становити значно меншу тривалість, аніж нині) є нагальною потребою, і Україна також бере участь у цьому глобальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Stovpets O. Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects. *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*. Vol. IX, Issue no.1. 2017. P. 49–64. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=740455>
2. Стовпець О.В. Суперечності системи охорони права інтелектуальної власності в умовах глобалізації. *Часопис Київського університету права*. Вип. 2011/2. 2011. С. 180–184.
3. Стовпець О.В. Проблеми охорони авторського права в інформаційному суспільстві. *Альманах права. Правовий світогляд: людина і право*. Вип. 5. 2014. С. 512–517. URL: http://almanahprava.org.ua/files/almanah-prava.-vipusk-5-_2014_.pdf#page=512
4. Стовпець О.В. Інститут інтелектуальної власності в контексті соціально-філософського бачення проблеми співвідношення інформації, знань та інновацій. *Філософські обрії*. № 35. 2016. С. 27–38. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.57499>
5. Castaldi C., Giuliani E., Kyle M., Nuvolari A. Are intellectual property rights working for society? *Research Policy*, 53(2), 104936. 2024. DOI: 10.1016/j.respol.2023.104936
6. Lin Y.H., Lu L.H., Tang S.Y. Entrepreneurial orientation and product innovativeness: the mediating roles of technology diversity and intellectual property protection. *Technology Analysis & Strategic Management*. 2023. P. 1–14. DOI: 10.1080/09537325.2023.2293859
7. Ernst H., Conley J., Omland N. How to create commercial value from patents: the role of patent management. *R&D Management*. 46(S2). 2016. P. 677–690. DOI: 10.1111/radm.12210
8. Huang C., Cao C., Coreynen W. Stronger and more just? Recent reforms of China's intellectual property rights system and their implications. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 2023. DOI: 10.1108/APJIE-04-2023-0081
9. Mertens A., Scheufen M. Intellectual property and fourth industrial revolution technologies: how the patent system is shaping the future in the data-driven economy. *European Journal of Law and Economics*. 2023. P. 1–36. DOI: 10.1007/s10657-023-09789-2
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Міжнародний документ від 27.06.2014 р. Угоду ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. // Офіційний вісник України. – 26.09.2014 р. – № 75, том 1, стор. 83, стаття 2125 (зі змінами, в чинній редакції від 30.11.2023 р.). – Розділ IV "Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею", Глава 9. Інтелектуальна власність. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n1198
11. Закон України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав», № 2415-VIII від 15.05.2018 року (зі змінами, в чинній редакції від 15.04.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text>
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері інтелектуальної власності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством економічного розвитку і торгівлі України» від 31.10.2018 р. № 912 (зі змінами, в чинній редакції від 24.03.2023 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-2018-%D0%BF#Text>
13. Tallmo K.-E. The Statute of Annæ Reginae (1710). In: *The History of Copyright: A Critical Overview with Source Texts in Five Languages*. 2014. URL: <http://www.copyrighthistory.com/anne.html>
14. Borinshtein Y., Stovpets O., Kukshinova O., Kisse A., Kucherenko N. Phenomena of freedom and justice in the interpretations of T. Hobbes and J. Locke. *Amazonia Investiga*. 10(42). 2021. P. 255-263. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.24>
15. Patterson T.G., Joseph S. Person-Centered Personality Theory: support from Self-determination theory and positive psychology. *Journal of Humanistic Psychology*. 47(1). 2007. P. 117–139. DOI: 10.1177/0022167806293008
16. Lessig L. *Free Culture: How big media uses technology and the law to lock down Culture and control Creativity*. New York: Penguin Press, 2004.
17. Стовпець О.В. Сучасна антиконтрафактна політика як фактор розвитку інформаційного суспільства (соціально-філософський погляд). *Схід: Аналітично-інформаційний журнал Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України*. № 6(120) листопад-грудень 2012. 2012. С. 178–182. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.6\(120\).16715](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.6(120).16715) ; URL: <https://doaj.org/article/c8d745609c38499192863630bcef0c95>

18. Satariano A., Metz C., Mickle T. Elon Musk sues OpenAI and Sam Altman for violating the company's principles. *The New York Times*, March 1, 2024. URL: <https://www.nytimes.com/2024/03/01/technology/elon-musk-openai-sam-altman-lawsuit.html>

REFERENCES

1. Stovpets, O. (2017). Social-philosophic view of the Intellectual Property institution: contemporary features, main problems & development prospects. *Cogito: Multidisciplinary Research Journal*, Vol. IX, Issue no.1 / March, 2017, pp. 49–64. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=740455> [in English].

2. Stovpets, O.V. (2011). Superechnosti systemy okhorony prava intelektualnoyi vlasnosti v umovakh hlobalizatsiyi [Contradictions in the system of intellectual property rights protection in the context of globalization]. *Law Review of Kyiv University of Law*, Vol. 2011/2, pp. 180–184 [in Ukrainian].

3. Stovpets, O. (2014). Problemy okhorony avtorskoho prava v informatsiyomu suspilstvi [Copyright protection problems in context of the information society]. *Almanac of Law*. Issue 5, pp. 512–517. URL: http://almanahprava.org.ua/files/almanah-prava.-vipusk-5-_2014_.pdf#page=512 [in Ukrainian].

4. Stovpets, O.V. (2016). Instytut intelektualnoyi vlasnosti v konteksti sotsialno-filosofskoho bachennya problemy spivvidnoshennya informatsiyi, znan ta innovatsiy [Intellectual Property Institution in social-philosophic comprehension of interrelations amidst information, knowledge and innovations]. *Philosophical Horizons*, 35, pp. 27–38. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.57499> [in Ukrainian].

5. Castaldi, C., Giuliani, E., Kyle, M., & Nuvolari, A. (2024). Are intellectual property rights working for society?. *Research Policy*, 53(2), 104936. DOI: 10.1016/j.respol.2023.104936 [in English].

6. Lin, Y.H., Lu, L.H., & Tang, S.Y. (2023). Entrepreneurial orientation and product innovativeness: the mediating roles of technology diversity and intellectual property protection. *Technology Analysis & Strategic Management*, 1-14. DOI: 10.1080/09537325.2023.2293859 [in English].

7. Ernst, H., Conley, J., & Omland, N. (2016). How to create commercial value from patents: the role of patent management. *R&D Management*, 46(S2), pp. 677–690. DOI: 10.1111/radm.12210 [in English].

8. Huang, C., Cao, C., & Coreynen, W. (2023). Stronger and more just? Recent reforms of China's intellectual property rights system and their implications. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*. DOI: 10.1108/APJIE-04-2023-0081 [in English].

9. Mertens, A., & Scheufen, M. (2023). Intellectual property and fourth industrial revolution technologies: how the patent system is shaping the future in the data-driven economy. *European Journal of Law and Economics*, 1–36. DOI: 10.1007/s10657-023-09789-2 [in English].

10. EU, Ukraine. (2014). Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrayinoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeyskym Soyuzom, Yevropeyskym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony [Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part]. Signed on 27.06.2014. Ratified on 16.09.2014 by the Law of Ukraine № 1678-VII (Revision on 30.11.2023). Section IV "Trade and Trade-Related Issues", Chapter 9: Intellectual Property. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n1198 [in Ukrainian].

11. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). Zakon Ukrayiny «Pro efektyvne upravlinnya maynovymy pravamy pravovlasnykiv u sferi avtorskoho prava i (abo) sumizhnykh prav» [The Law of Ukraine "On Effective Management of Property Rights of Copyright Holders in the Field of Copyright and (or) Related Rights"], adopted on 15.05.2018, № 2415-VIII (with amendments on 15.04.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text> [in Ukrainian].

12. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Pro zatverdzhennya kryteriyiv, za yakymy otsynuyetsya stupin ryzyku vid provadzhennya hospodarskoyi diyalnosti u sferi intelektualnoyi vlasnosti» [Resolution "On approval of Criteria for assessing the degree of risk for business activities in the field of Intellectual Property"], adopted on 31.10.2018, № 912 (with amendments on 24.03.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13. Tallmo, K.-E. (2014). The Statute of Annæ Reginae (1710). In *The History of Copyright: A Critical Overview with Source Texts in Five Languages*. URL: <http://www.copyrighthistory.com/anne.html> [in English].

14. Borinshtein, Y., Stovpets, O., Kukshinova, O., Kisse, A., & Kucherenko, N. (2021). Phenomena of freedom and justice in the interpretations of T. Hobbes and J. Locke. *Amazonia Investiga*, 10(42), pp. 255–263. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.24> [in English].

15. Patterson, T.G., & Joseph, S. (2007). Person-Centered Personality Theory: support from Self-determination theory and positive psychology. *Journal of Humanistic Psychology*, 47(1), pp. 117–139. DOI: 10.1177/0022167806293008 [in English].

16. Lessig, L. (2004). *Free Culture: How big media uses technology and the law to lock down Culture and control Creativity*. New York: Penguin Press. [in English].

17. Stovpets, O.V. (2012). Suchasna antykontrafaktna polityka yak faktor rozvytku informatsiynoho suspilstva (sotsialno-filosofskyi pohlyad) [The modern anti-counterfeiting policy as an information society's progress factor (a social-philosophic view)]. *Skhid [East]*. Vol. 6(120), pp. 178–182. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.6\(120\).16715](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2012.6(120).16715) ; URL: <https://doaj.org/article/c8d745609c38499192863630bcef0c95> [in Ukrainian].

18. Satariano, A., Metz, C., & Mickle, T. (2024). Elon Musk sues OpenAI and Sam Altman for violating the company's principles. *The New York Times*, March 1, 2024. URL: <https://www.nytimes.com/2024/03/01/technology/elon-musk-openai-sam-altman-lawsuit.html> [in English].

Stovpets Oleksandr Vasylovych

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Social and Humanitarian Studies department,
Odessa National Maritime University
34, Mechnykova str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8001-4223

Stovpets Vasyl Grygorovych

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Public Law Disciplines department,
Director of the Educational service centre,
Odessa National Maritime University
34, Mechnykova str., Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2354-2852>

Sinkovska Tetiana Viktorivna

Senior Lecturer at the Social and Humanitarian Studies department,
director of the Center for extracurricular activities,
Odessa National Maritime University
34, Mechnykova str., Odesa, Ukraine

SOCIAL-PHILOSOPHIC RETHINKING OF THE INTELLECTUAL-LEGAL RELATIONS IN CONTEMPORARY TECHNOLOGICAL & GEOPOLITICAL REALITIES

*The paper aims at identification of the complex of anthropological, legal-philosophic, socio-cultural, moral-ethical and other preconditions, those being synthesized could lead to a scientific substantiation of liberalization idea for intellectual-legal relations in modern open society. **The actuality** of the article is enhanced by the fact that the issue of intellectual property is of particular relevance to Ukraine, considering our country's adherence to the full-fledged European integration, unfortunately, in the face of existential challenges and large-scale military and political aggression from the outside. **Theoretical and methodological basis.** We consider an institutional and systemic approaches, a dialectical and legal-comparative methods, and also general scientific methods as fundamental methodological instruments in the given research work. **Originality.** Reflecting on development of intellectual-legal relations, there may be revealed some dialectical contradictions around the emerging creative results and products of innovation activity. The Intellectual Property*

*institution here is interesting not so much in the legal-philosophic scope (moreover not in a strictly legal sense), but it's of interest in the socio-cultural and philosophic-anthropological dimensions. An analysis of transformations inside this social institution can serve as one of the keys to understanding of Human problem, to comprehension of controversies on the way of development of different societies with their types of thinking, and even various social-economic models. **Results of research.** Relationships in the realm of Intellectual Property may hardly be considered as balanced for today. There's an obvious need to transcend beyond the narrow framework of jurisprudence, looking at the problem of intellectual property widely, taking into consideration standpoints of social philosophy, psychology, cultural studies, philosophical anthropology. Expansion of the research spectrum regarding the intellectual property phenomenon, with applying of social-humanitarian cognitive tools (in addition to juridical ones) with sufficient degree of credibility allows to substantiate and to prove the necessity for liberalization of existing legal norms and world standards in the field of protection for exclusive rights to intellectual property objects. First of all we are talking about reducing the terms of validity for exclusive intellectual rights, about widespread introduction and implementation of the so-called free licenses, open source, and other attributes of the "public domain" concept. We're convinced there's no other way to build the "Society of Knowledge" except to widen the space of common heritage, which logically involves realization of mentioned liberal measures inside the Intellectual Property institution.*

Key words: *intellectual property, technological development, innovative exchange, public domain, free information, institutional liberalization.*